

Egy skót népmese gyűjtemény magyar recepciója (Arany János: Nyugot-felföldi népmondák)

Arany János születésének közelgő bicentenáriuma (1817/2017) kapcsán dolgozatomban azt próbálom bemutatni, milyen folklorisztikai tanulságokkal szolgálhat a mese-kutatás számára Arany János egy rövid írásának újraolvasása. A *Nyugot-felföldi népmondák* címmel a *Szépirodalmi Figyelő*ben 1861-ben közzétett szöveg egy skót népmese gyűjteményről (*Popular Tales of the West Highlands*) megjelent angol recenzió fordítása, amelyet Arany néhány helyen kommentárjaival kísért. Az alábbiakban előbb Arany János választásának tárgyát, a skót népmese gyűjteményt és az arról szóló angol recenzió kontextusát mutatom be, majd azt, hogyan kapcsolódott ez a szöveg a meséről és általában véve a népköltészeti gyűjtésről szóló honi diszkurzus kialakításába, végül pedig Arany János mesefordításának kérdéseire térek ki.

A *Nyugot-felföldi népmondák* recepciója eddig igen mérsékeltnek bizonyult, nem váltott ki érdemi értelmezést az érintett diszciplínák, az irodalomtudomány és a folklorisztika keretén belül. Pár említéstől eltekintve tulajdonképpen az Arany János értekező prózáját bemutató kritikai kiadás 1968-ban közreadott kötetében Németh G. Béla jegyzetei tekinthetők a szöveg eddig legalaposabb megközelítésének.¹ A figyelem hiányának egyik fő oka nyilván az lehetett, hogy egy könyvismertetés fordításáról, tehát többszörös áttételekkel közvetített szövegről van szó, amelyben Arany János *közvetlenül* csupán pár mondat erejéig nyilvánul meg.

Amennyire az ebben a pillanatban – tüzetesebb előtanulmányok hiányában – kirajzolódik, a mély meseismerettel rendelkező Arany János számára a mese több szempontból is jelentős műfaj volt: egyrészt mert a korabeli szájhagyományban létező elbeszélő műfajok közül kitűnt *kompozíciója*, narratív szerkezete révén (a kompozíció megléte Arany szerint ugyanis kulcsfontosságú tényező egy mű esztétikai értékének megítélése során), másrészt mert a 19. század derekán még megtapasztalható *mese-mondás* olyan *közösségi* élmény volt, amelyben előadó és közönsége együttléte és közös alkotófolyamata (a közöttük meglévő „solidaritás”) felidézhetette azt az ideáltipikus szituációt, amely az Arany által keresett és vágyott tárgy, a hőseposz létrejöttének, megalkotásának kerete lehetett egykor.²

¹ A néprajzi szakirodalom általában Arany Jánosnak a Merényi László népmese gyűjteményéről írott bírálatát (Arany 1968c) hivatkozva rendre mint a mese gyűjtés 19. századi normáit összegző eszmefuttatást, bár önálló tanulmány ezt a szöveget sem vizsgálta eddig. Arany értekező prózájának értelmezése az irodalomtudományban is másodlagos szerepű volt, e tekintetben a fordulatot Dávidházi Péter monográfiája jelentette (Dávidházi 1994).

² Az Arany Jánosnak az 1850-es/1860-as évek fordulóján írott értekező munkáiból (*Széptani jegyzetek*, *Naiv eposzunk*, *Nyugot-felföldi népmondák*, *Eredeti népmesék*) kirajzolódó mesekonceptiót párhuzamosan egy másik, megjelenés előtt álló dolgozatban vizsgálhattam, amely a *Nyugot-felföldi népmondákat* is röviden tárgyalja, ez az oka a két tanulmány közötti átfedéseknek (vö. Gulyás 2017).

POPULAR TALES OF THE WEST HIGHLANDS

A Popular Tales of the West Highlands John Francis Campbell (Iain Òg Ìle) kétnyelvű, angol-gael gyűjteménye volt, amelynek első két kötete 1860-ban jelent meg a skót Felföldön végzett prózafolklór-gyűjtés eredményeként. Campbell szerepe meghatározó jelentőségű volt a skót, és tágabban a kelta mesegyűjtésben, gyűjtőhálózatának részletesen dokumentált szövegrögzítési módszere pedig európai összehasonlításban is kifejezetten újszerű.³ Annak ellenére, hogy James Macphersonnak a skót Felföld szájhagyományozott epikáján nyugvó ossziáni költeményei a 18. század derekától – a hamisítás-vitáktól eltekintve is – rendkívüli hatást gyakoroltak az európai szépirodalomra, a skót prózafolklór gyűjtése meglehetősen későn kezdődött el, és e téren Campbell munkája hozott fordulatot.

John Francis Campbell (1822–1885) a Skócia nyugati partjainál fekvő Islay szigeten született, ahol családjának a 16. század óta voltak birtokai. Unokatestvére George Campbell, a viktoriánus korszak politikai és intellektuális szcénájának kiemelkedő alakja, Argyll nyolcadik hercege volt, aki Campbell pályájának egyengetésében is szerepet játszott. Walter Frederick Campbell – John Francis humanista, demokrata érzelmű apja – fiát egy skót dudás gondjaira bízta, akitől az megtanult gaelül, és akivel mindennapi sétáikon együtt élvezték a földművesek, halászok és egy vak hegedűs társalgását és történetmesélését. A köztisztelőben álló család azonban eladósodott, 1848-ban el kell adniuk az Islay-i birtokot és elhagyták a szigetet.

Campbell Etonban és az Edinburgh-i egyetemen végezte tanulmányait, tizenegy nyelven beszélt, polihisztor volt, elsősorban a természettudományok, különösen a geológia és a meteorológia iránt érdeklődött. 1853-ban találta fel a később Campbell-Stokes néven számontartott ún. napfénytartam-mérőt, amelyet elsőként a Greenwich-i obszervatóriumban használtak, majd világszerte elterjedt. Campbell számos tanulmányutat tett Európában, különösen Skandináviában, eljutott Izlandra is. Pályája során Argyll hercegének magántitkára volt, emellett több, nyilvános vizsgálatokat és közmeghallgatást lefolytató, ad hoc felállított királyi bizottság titkáráként is működött, továbbá szolgálattelvő kamarás volt Viktória királynő udvarában.

Hivatali munkája és tudományos érdeklődése révén Campbell a kor vezető tudósaival, filozófusaival, mérnökeivel került kapcsolatba, így például Sir George Webbe Dasenttel (1817–1896) is – az ő példája inspirálta a skót mesék gyűjtésére. Dasent 1840-ben diplomataként érkezett Stockholmba, ott ismerkedett meg a skót származású filológus-régésszel, George Stephensszel (aki Hyltén Cavalliuszal svéd népmesegyűjteményt állított össze)⁴ és Jakob Grimmel. Az ő hatásukra kezdett el foglalkozni a skandináv hagyományokkal, történelemmel és mitológiával, majd lefordította angolra Snorri Sturluson prózai Eddáját és Rasmus Rask izlandi nyelvtanát. 1859-ben jelen-

³ Dorson 1968: 394–401; Wehse 1979; Harris 2013.

⁴ *Svenska Folk-Sagor och Äfventyr* (Stockholm, 1844), német kiadása: *Schwedische Volkssagen u. Märchen nach mündlicher Ueberlieferung* gesammelt u. herausgegeben von Gunnar Olof Hyltén Cavallius u. George Stephens, deutsch v. Carl Oberleitner (Wien, 1848). Ezt a munkát Henszlmann Imre is ismerte és hivatkozta az első magyar mesetanulmányban (Henszlmann 1847: 379.; 1978: 320).

tette meg Peter Christen Asbjørnsen és Jørgen Moe norvég népmesegyűjteményének (*Norske folkeeventyr*) angol fordítását (*Popular Tales from the Norse* – Campbell gyűjteményének címe is erre hasonlít), amely nagy közönségsikert aratott.⁵

A népmesék eredetéről és terjedéséről szóló bevezető tanulmányában Dasent a közös nyugat-indoeurópai (árja) mitikus hagyomány és mesekincs megléte mellett érvelt, és sürgette a brit szigeteken is az epikus hagyományok gyűjtését (egy „angol Grimm” felbukkanását), mielőtt azok a gőzgép és a nyomdagép miatt végleg el nem tűnnek. Skócia a tanulmány legvégén bukkant fel: Dasent véleménye szerint ugyanis a norvég népmesék gyöngéd frissessége felülmúlhatatlan és páratlan az eddig ismert mesegyűjtemények sorában, és ennek fő oka az a (himnikus módon leírt) poétikus természeti környezet, amelyhez foghatót csak egyetlen helyen, Skócia nyugati partjainál láthat az ember.⁶

John Francis Campbell 1847-től jegyzett le felföldi dalokat és történeteket, amelyeket különböző kategóriákba rendezett, de az igazi inspirációt a norvég mesegyűjtemény megjelenése és Dasent személyes támogatása jelentette számára. A korábban gyűjtött szövegeit elküldte Dasentnek, aki pozitívan értékelte azokat, és kifejtette abbéli reményét, hogy a faji ösztön elég erős lesz valamely kelta hazafiban ahhoz, hogy összegyűjtse a gael meséket, mielőtt túl késő nem lesz. Campbell magára vállalta a feladatot. Ezt követően Dasent tanácsokkal látta el Campbellt a gyűjtés módjára nézvést: engedje a minden rendű és rangú adatközlőket beszélni, vegye rá őket arra, hogy a maguk szavaival mondják el történeteiket; legyen állhatatos gyűjtő és ne engedje, hogy a lehetséges adatközlők elzárkózzanak a meséléstől arra hivatkozva, hogy a mese butaság vagy helytelen dolog lenne. Amennyire lehetséges, a gyűjtő olyan meséket válasszon, amelyek a helyi hagyományt tükrözik, és a kelta meséket meg kell különböztetni a teuton történetektől.

A kelta mesék iránti érdeklődés kapcsán érdemes azt a körülményt is szem előtt tartani, hogy a feudális és a klán-rendszer ötvöző skót Felföld és gael nyelvet beszélő népe a 18. századtól egyszerre volt a vadregényes táj, a múlt esszenciája és a barbárság megtestesítője a külső szemlélők számára.⁷

A Lighthouse Commission titkáráként Campbellnek túl sok hivatali kötelezettsége volt ahhoz, hogy maga induljon el gyűjteni, ezért 1859 januárjában levélben vette fel a kapcsolatot néhány felföldi ismerőseivel, elmagyarázva nekik, milyen típusú megbízatásról lenne szó: nem elsősorban történeti tárgyú elbeszéléseket várt tőlük, hanem olyan gael nyelvű meséket, amelyeket gyermekeknek mesélnek (*nursery tales*), és amelyeket ő is hallott gyermekkorában, bár felidézni már nem tudta őket. Általában véve pedig olyan, a szóbeliségben hagyományozódó szövegek lejegyzését kérte, amelyeket az elit kultúra képviselői alantasnak (szemétnek) tartottak („in short anything that is in Gaelic and would be classed as trash by the wise”).⁸ Munkatársai utazásait és egyéb felmerülő költségeit Campbell fizette.

⁵ Gunnell 2010: 17–21.

⁶ Dasent 1859: LXVIII.

⁷ Fenton 1989; Porter 1998.

⁸ John Francis Campbell levele James Robertsonhoz (1859. jan. 25.), idézi Thompson 1990: 92.

A gaelül és angolul egyaránt beszélő gyűjtők sorában volt James Robertson, intéző Inveraray kastélyában, az argyll-i herceg birtokközpontjában; Hector Urquhart, vadőr Ardkinglassban, aki gaelről angolra fordított és szerkesztett is Campbell számára; valamint az idős John Dewar és Hector MacLean. Dewar az argyll-i birtokon dolgozott, és miután a *Popular Tales of the West Highlands* kötetei megjelentek, Argyll hercege hivatalosan is főállású „gyűjtő”-ként foglalkoztatta 1872-ben bekövetkezett haláláig. A Dewar lejegyezte szövegeket azután évtizedekig kéziratos formában őrizték a kastélyban, és csak 1964-ben jelentek meg nyomtatásban.⁹ Hector MacLean, akit Campbell gyerekkora óta ismert, tanító volt Ballygrantben; ő lett Campbell fő segítője: gyűjtötte, fordította és szerkesztette a meséket. Campbell kérésére a skót Felföld számos pontjára utazott el gyűjtés céljából – miután lejegyezte a szövegeket, ellenőrzésképpen felolvasta azokat az adatközlőknek és a helyi közönségnek, akik ily módon korrigálták vagy jóváhagyták lejegyzéseit. MacLean utazásairól levelekben számolt be Campbellnek, és ezekben a mesemondókat, közönségüket és a mesemondás módját is jellemezte. A kéziratokat James Robertson küldte el Campbellnek, aki angol nyersfordítást készített belőlük. Azokat a szövegeket, melyeket különösen jelentősnek ítélt, továbbküldte Hector MacLeannek, aki javította a gael szöveg helyesírását és lefordította a kijelölt darabokat angolra, majd a kéziratokat Edinburgh-be, Campbell kiadójához küldte, a kétnyelvű kiadás számára. 1859 tavaszán és nyarán Campbell maga is ellátogatott a skót Felföldre, és szintén részt vett a gyűjtésben, ezenkívül még körülbelül tíz alkalmi gyűjtője volt (elsősorban helyi tanítók), akik gael nyelven írtak le szövegeket számára. A gyűjtőhálózat tagjai összességében 860 történetet jegyeztek le, amelynek csak egy töredéke jelent meg a mesegyűjtemény négy kötetében, a többségük máig kiadatlan.¹⁰

A 19. századi magyar népmese gyűjtési folyamatokat ismerve, Campbell rendkívül hatékonyan dolgozott: tulajdonképpen másfél év leforgása alatt épített ki a skót Felföldön gyűjtőhálózatot, verbuvált kétnyelvű munkatársakat, akik nemcsak gaelül jegyezték le, de, ha kellett, angolra is fordították a szövegeket. 1860-ban a gyűjtemény első két kötete 57 mesével (ugyanazon típus több variánsát is közölve) és több mint százoldalas bevezető tanulmánnyal egyetemben meg is jelent (a teljes négykötetes gyűjtemény mintegy 2000 oldalt tett ki). Összehasonlításképpen: 1867-ben Arany László 240 kiadott magyar népmese-szöveget tudott összeszámolni, amelyek 45 év alatt jelentek meg, több gyűjtő munkája eredményeként.

A gyűjtőhálózattal és levelezés útján történő folklórgyűjtés bevett gyakorlatnak számított ebben az időszakban Európában (hiszen például Ipolyi Arnold és Kriza János is így állította össze népköltési gyűjteményét), ami viszont szokatlan volt, az a gyűjtés körülményeinek és a mesemondásnak ilyen részletességű dokumentálása a nyilvánosság előtt, valamint a variánsok közlése. A kötet elején táblázat foglalja össze a mesék címét, a mesemondó nevét és foglalkozását, a mesemondás idejét és helyét, valamint a gyűjtő nevét. A szövegközlés a következő mintát követi: angol cím, a mesemondó neve, foglalkozása, lakhelye, a mese szövege angolul, majd a gyűjtő neve, a lejegyzés

⁹ Wiseman 2005.

¹⁰ Az adatok Campbell életrajzírójától (Thompson 1990) illetve a mesegyűjtemény bevezetéséből (Campbell 1860. I.) származnak.

módja (például diktálás), pontos dátuma és helye, az adatközlőre vonatkozó további adatok (például a kora, kitől tanulta a mesét, mióta él az adott helyen), a mese gael nyelvű változata, majd az esetleges variánsok lejegyzésének pontos adatai után a variánsok szövegének vagy kivonatának közzétele, végezetül a gyűjtők vagy Campbell jegyzetei az adott mese történetére, elterjedésére, értelmezésére vonatkozóan.

viii CONTENTS.		CONTENTS. ix			
NAME	TOLD BY	DATE	PLACE	COLLECTOR	Page
I. THE YOUNG KING OF EAS-AIDH RUADH. Gaelic	James Wilson, blind fiddler	June 9, 1859	Islay, Argyll	Hector MacLean ..	1
2. The Tale of the Widow's Son. Abstract	John MacCampbell, sawyer	June 27, 1859	Strath Gairloch, Ross	Hector Urquhart ..	12 18
Notes	21
3. An Taisirigseal Mór. Abstract	Donald MacPhie, crofter ..	July 1859	South Uist	Hector MacLean ..	21
Notes and references	22
II. THE BATTLE OF THE BIRDS. Gaelic	John Mackenzie, fisherman ..	April 1859	Near Inverary	Hector Urquhart ..	25
2. The Widow's Son. Abstract ..	Ann Darroch	June 1859	Islay	Hector MacLean ..	38
3. The Wren. Abstract	John MacGibbon, stable boy ..	April 23, 1859	Inverary	J. F. C.	47
4. Reference	"Old Woman," pauper	Dalmally	48
5. Reference	"Old Man,"	Sutherland	C. D. & Schoolmaster ..	51
6. Abstract	Donald MacCraw, drover, etc.	Sept. 2, 1859	South Uist	J. F. C.	51
7. Uisgeul. Abstract	John Dewar, labourer	Oct. 28, 1859	Glendaruaill, Argyll	John Dewar	52
8. Nighean Dubh Gheal Dearg. Abstract	Roderick Mackenzie, sawyer ..	July 1859	Strath Gairloch, Ross	Hector Urquhart ..	58
Notes and references	60
III. THE TALE OF THE HOODIE. Gaelic	Ann MacGilvray	April 1859	Islay	Hector MacLean ..	63
2. Referred to	John Dewar	Glendaruaill	John Dewar	67
Notes and references	69
IV. THE SEA-MAIDEN	John Mackenzie, fisherman ..	April 1859	Near Inverary	Hector Urquhart ..	71
Gaelic	84
2. A Mhuighdean Mhara. Abstract ..	Donald MacPhie, fisherman ..	Sept. 2, 1859 and 1859	South Uist	J. F. C.	93
3. Gille Carrach Dubh. Abstract ..	John MacGibbon, farm servant, etc	April 23, 1859	Inverary	J. F. C.	97
4. The Smith's Son. Abstract	B. Macaskill	Aug. 1859	Bernaray	Hector MacLean ..	98
5. The Fisher. Reference	A. MacNeill, fisherman	Do.	Barra	Do.	100
6. The Grey Lad. Reference	John Smith, labourer	Do.	South Uist	Do.	100
Notes and references	101
V. CONALL CRA BHUIDHE	James Wilson, blind fiddler ..	June 1859	Islay	Do.	103
Gaelic	Do.	116
VI. CONAL CROVL	Neill Gillies, fisherman	May 27, 1859	Near Inverary	Hector Urquhart ..	121
Gaelic	135
VII. THE TALE OF CONNALL	Kenneth MacLennan	June 27, 1859	Pool Ewe	Hector Urquhart ..	143
Gaelic	148

1. kép A mesegyűjtésre vonatkozó adatokat tartalmazó táblázat egy lapja

A gyűjteményt Campbell (1860. szeptemberi keltezésű) dedikációjában unokatestvérére, Argyll hercege akkor 15 éves fiának (Marquess of Lorne) ajánlotta szerető rokonaként, elsősorban a mesékben rejlő tudásra hívva fel a címzett figyelmét.

A mesék előtt olvasható hosszú bevezető tanulmány (*Fairy egg, and what came out of it*), egy az egész értekezés gondolatmenetét összefoglaló metaforával indul: a Hebridák viharos tengerpartján a halászok gyakorta találtak olyan, lapos gesztenyéhez hasonlitos, partra vetett tárgyakat, amelyeket később burnótos szelenceként vagy amulettként használtak, és amelyeket *tengeri diónak* vagy *tündértőjásnak* neveztek. Ezek a *Mimosa scandens*¹¹ termései, melyeket a Karib-térségből az óceán sodort partra a Golf-áramlatnak köszönhetően. Hasonlóképpen, az oly nagy hasonlóságot mutató történetek, mesék is egészen messzi vidékekről eredhetnek, hogy azután egy adott közösség tagjai a maguk felfogása szerint használják és alakítsák azokat. Az új tudomány

¹¹ Tengeri bab – Babai Dániel szíves tájékoztatása.

(*storyology*), amely képes a történetek révén a múltat feltárni – ahogyan más tudósok a kiveszett őslények csontjai vagy régi pénzérmék alapján teszik ezt – a Grimm testvérekhez kötődik. Campbell felfogása szerint e tudományos cél miatt a szóbeliségből gyűjtött történetek csak akkor lehetnek értékesek, ha változatlan formában adják közre őket, és a történetek csiszolgatása épp olyan barbár cselekedet lenne, mint egy paleontológiai lelet felcicomázása. Másrészt pedig, nincs senki, aki döntőbírája lehetne annak, melyik is az igazi, modellértékű történet (*model story*), amelyhez képest egy-egy mese másodlagos jelentőségű volna. Tisztában volt azzal, hogy a mese sokak szemében megvetés tárgya, ennek ellenére annak lehetséges értékét igyekezett bemutatni.¹²

A mese értéktelenségéről/értékéről szóló bevezetés után Campbell gyűjtői beszámolóit idézte arról, hogy a közzétett szövegek széles körben és évtizedek óta ismertek voltak a skót Felföldön, tehát hagyományos, eredeti szövegekről volt szó, amelyeket éppen ezért tudományos célra lehet használni. Ezt követően a mesék elterjedéséről szóló nézetét mutatta be, leginkább Dasent és egyéb források nyomán. Felfogása szerint a mesék Közép-Ázsiából terjedtek el az indoeurópai népek vándorlása során, és Európában voltak olyan területek, ahol ez a régi narratív tudás háborítatlanul maradhatott fent, így a skót Felföldön is, ahol az analfabéta, csak gaelül beszélő emberek továbbadhatták ezt egymás között. Campbell ezért azt kérte gyűjtőitől, hogy pontosan jegyezzék le a mesemondók elbeszéléseit, ne tegyenek hozzájuk, ne változtassanak rajtuk, ne töröljenek belőlük. A szövegűség kérdése után a gyűjtés körülményeiről és nehézségeiről szolt: a mesemondók zárkózottságáról, a nyelvi elkülönülésről, illetve a közös nyelv megteremtéséről, a bizalom megalapozásáról. Igen részletesen leírta egy idős mesemondóval (MacPhie) való találkozását: az elbeszélőt, házát, környezetét, a közönséget, a mesemondás módját, az előadás sajátosságait.

Ezt követően a skót Felföld hagyományos folklórtudását (*popular lore*) mutatta be, amely osztályozása szerint a következő kategóriákba sorolható: 1. ossziáni (hősepi-kai) költészet (ennek kapcsán érintette a Macpherson körül kialakult hamisítási vitát, melyről nézeteit részletesen gyűjteménye 4. kötetében fejtette ki);¹³ 2. prózai elbeszélések ugyanezen tárgyról; 3. megtörtént eseményekről szóló elbeszélések; 4. nőkről és férfiakról szóló, bárhol, bármikor megtörténhetett eseményekről szóló elbeszélések; 5. verses és prózai gyermekmesék; 6. rejtvények és találósok; 7. verses és prózai proverbiumok; 8. népmesék (*popular tales*), amelyeket gyűjteménye tartalmaz. Ehhez kapcsolódóan a gael nyelven elmondott mesék nemzetközi párhuzamait villantotta fel (Dasent, Grimm, d'Aulnoy, Shakespeare, Ezeregyéjszaka stb.), majd pedig a lehetséges szóbeli (például ír birkanyírók) és írásbeli hatásokkal foglalkozott – bár meglátása szerint az Angliában közkézen forgó nyomtatványokat a régióban alig ismerték.

¹² „Practical men may despise the tales, earnest men condemn them as lies, some even consider them wicked; one refused to write any more for a whole estate; my best friend says they are all »blethers«. But one man's rubbish may be another's treasure; and what is the standard of value in such a pursuit as this?” (Campbell 1860: I. XI).

¹³ Macphersonnak és Campbellnek a skót hagyományos epika rögzítése céljából kialakított adatgyűjtési technikáiról, Campbell Macphersonra vonatkozó nézeteiről, és általában véve a Macpherson kapcsán kialakult egykorú és későbbi vitákról (lásd Porter 2001., különösen 417–419, és McKean 2001).

Ezért úgy vélte, hogy a skót Felföldön tiszta kelta elbeszélő hagyományt őriztek meg az emberek – s ebben egy Man szigetén tett látogatása is megerősítette.

Megkülönböztette az elbeszélők, mesemondók típusait, majd ismét a mesemondásról szólt (dialógusok és narratív szakaszok váltakozása, elbeszélő szekvenciák, ismétlések, amikor „az emlékezet pihen”, a mesemondás és a lejegyzés időtartama). Hoszszasan idézte John Dewar gyermekkori élményeiről szóló beszámolóját: hogyan zajlott a mesélés a hosszú téli estéken, harisnyakötés vagy fonás közben, miként meséltek az öregek és hallgatták a fiatalok, illetve milyen történeteket lehetett tanulni a vándor szabóktól és cipészekről. Campbell ezek után a Kanadába és Ausztráliába kivándorolt skótok kapcsán vont párhuzamot a népek migrációja és a mesék diffúziója között, majd rátért bevezető tanulmánya másik fő témájára, arra hogy milyen történelmi-mitológiai tudás rejtezhet a közszájon forgó és sokak által lenézett történetekben. Ennek vizsgálata során számba vette a főbb, jelentéssel bíró motívumokat a gyűjtött elbeszélő anyagból (hadviselés, kard, vasfegyverek, kovács, fésű, alma, lovak, vízi ló, mitikus kutya, vad-disznó, tölgyfa, források, madarak, macska, holló, róka, farkas, vidra, medve, kígyó, vízi bika, óriások, tündérek stb.). Tanulmánya záró részében Campbell a kelta népek történetét foglalta össze, illetve a kelta hiedelmekről (álmok, látók) és a gael írás ortográfiájáról szólt. Befejezőként pedig kezdő metaforájához tért vissza: Skóciánál part-ra vetett roncokat tesz közzé, hogy mások megvizsgálhassák azokat, és reméli, hogy lesznek néhányan, akik nem vetik meg őket butaságnak nevezve és nem gúnyolják ki azt a varázserőt sem, amelyet a parasztok a tündértojásoknak tulajdonítanak.

AZ ATHENAEUMBAN KÖZÖLT RECENZÍÓ

A Campbell gyűjteményéről szóló recenzió az 1828 és 1923 között hetente megjelenő, irodalmi és művészeti, tudományos-ismeretterjesztő tárgyú cikkeket (és rengeteg könyvhirdetést) közlő, befolyásos *Athenaeum* (*Journal of English and foreign Literature, Science and the fine Arts*) 1860. november 24-i számában jelent meg Londonban¹⁴ (magyar fordítása Arany tollából pedig két hónappal később). A megjelenés fóruma, az *Athenaeum*, azért is figyelemreméltó folklorisztikai szempontból, mert 1846-ban itt tette közzé William John Thoms azon (Ambrose Merton álnéven szignált) levelét, amelyben a *folklore* szó megalkotását jelentette be és annak alkalmazását szorgalmazta.¹⁵

Az *Athenaeum* rendkívül sok könyvismertetést közölt, és az évtizedek során több tucatnyi mesegyűjteményt ismertetett a népköltészet vagy a gyerekirodalom részeként. Így Campbell munkájának bemutatását megelőzően bírálatot közölt egyebek mellett Basile, Mme d’Aulnoy, Anthony Hamilton, Tieck, a Grimm testvérek és Andersen kö-

¹⁴ Popular Tales of the West Highlands. Orally collected, with a translation, by J. F. Campbell. 2 vols. *The Athenaeum* No. 1726. (London, Saturday, November 24, 1860), 701–702.

¹⁵ „your pages have so often given evidence of the interest which you take in what we in England designate as Popular Antiquities, or Popular Literature (though by-the-bye it is more a Lore than a Literature, and would be most aptly described by a good Saxon compound, Folk-Lore, – *the Lore of the People*) [...] remember I claim the honour of introducing the epithet Folk-Lore, as Disraeli does of introducing Father-Land, into the literature of this country” (Boyer 1997: 55., Roper 2007).

teteiről, ismertetett livóniai és orosz népmese-gyűjteményt, bemutatta Pulszky Teréz és Ferenc 1851-ben Londonban megjelent magyar mese- és mondagyűjteményét, valamint Dasent norvég népmese-fordítását, amely, mint láhattuk, John Francis Campbell számára irányadó munka volt a gael mesék lejegyzése során.¹⁶

Az *Athenaeum* általában nem jelezte a recenziók nevét, így a *Popular Tales of the West Highlands* ismertetése is név nélkül jelent meg. A City University (London) könyvtára őrzi azonban azokat a szerkesztőségi kéziratokat, amelyek feltüntetik az egyes szövegek mellett a szerzők, recenziók vezetőnevet.¹⁷ Az iratok feldolgozásával készült mutató segítségével lehetővé vált a skót mesegyűjteményről szóló recenzió szerzőjének azonosítása is William Stigant (Stigand) (1825–1915) személyében, aki később, 1862-ben, a mesegyűjtemény harmadik és negyedik kötetéről is közölt ugyanitt bírálatot.¹⁸

A költő, esszéista, fordító, jogász és diplomata Stigant Cambridge-ben végzett 1851-ben majd ügyvédként praktizált, 1873-tól az Egyesült Királyság külgépviselőin működött konzulként (Boulogne, Ragusa, Poroszország, Szicília, Fülöp-szigetek). 1860-ban jelent meg *A vision of Barbarossa, and other poems* című verseskötete, 1866-ban pedig *Athenäis, or The first crusade* című elbeszélő költeménye. 1875-ben tette közzé *The life, work, and opinions of Heinrich Heine* című életrajzi munkáját, 1907-ben pedig verseit és német fordításait (*Anthea: poems and translations, the latter chiefly from the German poet Heine, with sketch of his life*). Ugyancsak 1907-ben jelent meg versgyűjteménye, amely költeményei mellett Matthew Arnold munkásságára vonatkozó kritikáját, valamint perzsa költők, így Firdauszi, Omar Khajjám, Háfiz néhány művének, illetve a Korán részleteinek fordítását tartalmazta (*Acanthia: poems original and edited: with translations from the „Zohrab and Rustem” of Firdusi and*

¹⁶ A hivatkozott művek a recenziók megjelenésének időrendi sorrendjében (a recenziók neve az ismertetett mű címe után zárójelben szerepel): Tieck, Ludwig: *Tales from the German of Tieck* (Arnold, Walter), *Athenaeum* No. 181 (April 16, 1831), 245–246; Livonian Tales (Chorley, Henry Fothergill) *Athenaeum* No. 968 (May 16, 1846), 494–496; Andersen, Hans Christian: *Danish Faery Legends and Tales* (Chorley, Henry Fothergill) *Athenaeum* No. 971. (June 6, 1846), 579.; Hamilton, Count Antony: *Fairy Tales and Romances* (Chorley, Henry Fothergill), *Athenaeum* No. 1143. (September 22, 1849), 953; Norwegian Fairy Tales and Legends (Montalba, Anthony Reubens) *Athenaeum* No. 1035. (August 28, 1847), 907–909.; Basile, Giambattista: *The Pentamerone; or the Story of Stories*, translated by Taylor, John Edward (Thoms, William John) *Athenaeum* No. 1058. (February 5, 1848), 136–138.; Pulszky, Francis–Pulszky, Theresa: *Tales and Traditions of Hungary* (Chorley, Henry Fothergill) *Athenaeum* No. 1222. (March 29, 1851), 349–350.; Grimm, Brothers: *Household Stories*. Two notices (Ollier, Edmund) *Athenaeum* No. 1322. (February 26, 1853), 247–248, No. 1323. (March 5, 1853), 283–285.; D’Aulnoy, Countess: *Fairy Tales*, translated by Planche, J. R. (Ollier, Edmund) *Athenaeum* No. 1440. (June 2, 1855), 637–638.; Russian Popular Tales translated by Dietrich, Anton (Doran, Dr. John) *Athenaeum* No. 1517. (November 22, 1856), 1429–1430.; Dasent, G. Webbe: *Popular Tales from the Norse* (Thornbury, George Walter) *Athenaeum* No. 1633. (February 12, 1859), 218–220.

¹⁷ *The Athenaeum Projects, Index of Reviews and Reviewers*:

<https://www.city.ac.uk/library/resources/special-collection/the-athenaeum/>;

<http://smcse.city.ac.uk/doc/cistr/web/athenaeum/> (2016. 06. 08.); Hancock-Beaulieu–Holland 1991.

¹⁸ *Popular Tales of the West Highlands*, Orally Collected. Volumes III and IV. *Athenaeum* No. 1814 (August 2, 1862), 142–143.

other Oriental sources, and notes illustrative, critical, and excursive). Számos zene-mű angol szövegét írta. Az *Athenaeum* mellett a *Westminster Review*, az *Edinburgh Review* és a *Quarterly Review* munkatársa is volt.¹⁹

A skót mesegyűteményről szóló ismertetése az egyik legelső publikációja volt az *Athenaeumban*, ahol 1860 és 1869 között (eddiggi ismereteink szerint) 38 bírálatot tett közzé – a legelsőt éppen egy héttel meserecenziója megjelenése előtt, az etoni oktatási reformról. Stigant ismertetései sorában a nyelv eredetéről, a modern Európa történetéről, az európai szellemtörténetéről, a civilizáció történetéről és filozófiájáról szóló munkák mellett életrajzok, Horatius, Edmund Spenser, Taine művei, az Iliász topográfiája, a római magánjog, a szászországi német társadalomról vagy a történelem előtti emberről szóló munkák egyaránt szerepeltek. A skót mesék gyűjteményéről írott recenziójához kapcsolódhatnak tematikusan a (norvég) Frithiof sagáról, illetve az ősi gael költészetéről szóló munkákat bemutató cikkei.²⁰

Stigant recenziója egy általános, az európai népmesekutatás, tágabban népköltészet-kutatás 19. századi felvirágzásáról szóló bevezető résszel kezdődött. Eszerint e kutatás eredményeiként elérhetővé vált, korábban mellőzött szövegek nem csupán a szépirodalomra gyakoroltak hatást, hanem a történelmi ismeretek bővülését is magukkal hozták, hiszen olyan kultúrtörténeti folyamatok lenyomatát őrzik, amelyek a kulturális elemek vándorlása illetve genetikai kapcsolatai révén az egyes közösségek eredetére és viszonylataira vethetnek fényt. Külön kiemelte a Grimm testvérek munkásságának jelentőségét e téren, ugyanakkor némi kritikával is illette őket, mert a kortárs meseirodalmat, jelesen Hans Christian Andersen műveit, nem kísérték figyelemmel.

Ezt követően tért rá Campbell munkájára, s ennek kapcsán először a mesemondás és mesegyűjtés módját ismertette a Campbell bevezető tanulmányából vett bőséges idézetekkel, majd a mesékből kirajzolódó történeti aspektusokra koncentrált – például a hajdani gael harcosok külleme, ruházata, lakhelye, fegyverzete, jellegzetes tárgyai –, külön kitérve Campbell nyomán a fésű és az alma kulcsfontosságú szerepének okára, majd pedig a gael tündér-ábrázolásra. A recenziót egy mutatóvázis-szöveg közlése után általános – és kissé semmitmondó – pozitív értékeléssel zárta („This book can hardly fail of its welcome in many quarters”).²¹

¹⁹ Reilly 2000: 439.

²⁰ A recenziók teljes listáját lásd: <http://smcse.city.ac.uk/doc/cistr/web/athenaeum/reviews/contributors/contributorfiles/STIGANT,William.html> (letöltés 2016. 08. 12.)

²¹ Campbell gyűjteménye kapcsán egyébként a legjelentősebb korabeli visszhang Reinhold Köhler, a weimari hercegi könyvtár könyvtárosának 1864-ben kiadott munkája volt, amely 70 lapnyi terjedelemben ismertette a skót mesék motívum-párhuzamait a rendelkezésre álló meseanyaggal összehasonlítva. Köhler értékelése szerint is jelentős munkáról volt szó: „Eine Erscheinung von grösstem Werte für die Freunde der Märchenlitteratur ist die Sammlung von Volksmärchen aus den westlichen Hochlanden Schottlands, welche J. F. Campbell im Jahre 1860 veröffentlicht hat.” Köhler 1898: 155. A magyar folklorisztikai szakirodalomból Katona Lajos, Berze Nagy János, Róheim Géza, Solymosy Sándor, Dégh Linda is hivatkoztak munkáikban a skót mesegyűjteményre. Köszönöm Landgraf Ildikónak, hogy erre figyelmemet felhívta.

NYUGOT-FELFÖLDI NÉPMONDÁK

Arany János 1860 kora őszen költözött Nagykőrösről Pestre, ahol az újjászerveződő Kisfaludy Társaság igazgatójaként, illetve a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztőjeként dolgozott. A lapindítás Arany ötlete volt; nagy ambíciókkal és energiával kezdett hozzá szerkesztői munkájához, hogy tervei szerint a korabeli szépirodalom rangos kritikai fórumát hozza létre. A lap első száma 1860. november 7-én jelent meg, két és fél hónappal később pedig Arany itt közölte a skót mesegyűjteményről szóló recenzió fordítását, két részletben (1861. január 23-án és január 30-án) a „Külirodalom” rovatban.²²

Arany állandó gondja volt az anyaghiány folyóirata szerkesztése során: a munkatársak nem vagy késve teljesítették ígéreteiket, így a levelezés, a szöveggondozás, az adminisztratív feladatok mellett Aranynak a tartalom előállításában is a vártnál nagyobb szerepet kellett játszania. Értekező prózája java részének megjelenése e körülménynek is köszönhető.

Arany szinte naponta látogatta Kemény Zsigmondot a *Pesti Napló* szerkesztőségében, ahol a külföldi sajtót tanulmányozta, az *Allgemeine Zeitung*, az *Europa*, a *Stimme der Zeit*, a *Revue des Deux Mondes* mellett az angol lapokat is: így az *Athenaeumot*, az *Edinburgh Review*-t és a *Westminster Review*-t.²³ Az 1860. november 14-én, a *Szépirodalmi Figyelő* második számában közzétett *Régi dán balladák* című írása például az Alexander Prior által összeállított *Ancient Danish Ballads* című kötetéről írott (s a preraffaelita műkritikus, Frederick George Stephens jegyezte) *Athenaeum*-recenzió nyomán készült fordítás és kommentár.²⁴ Ebben Arany a dán és általában az észak-európai balladák kapcsán a *Naiv eposzunk* gondolatmenetéhez kapcsolódva próbált magyarázatot adni arra, miért hiányoznak a történeti tárgyú epikus műfajok (s ez esetben kiváltképpen a balladák) a magyar szájhagyományból: „Népdal-költészetünk folyvást termel: de népi balladáink forrása, úgy látszik, kiapadt”²⁵ – foglalta össze a helyzetet, és az *Athenaeum*-recenzió fordításához fűzött észrevételeiből egy a magyar történeti tárgyú verses szájhagyomány hiányáról szóló esszé született.

Kérdés volt mindaddig, hogy a *Nyugot-felföldi népmondák* esetében szigorúan véve fordításról van-e szó, vagy pedig ez is tartalmaz-e Arany gondolatmenetéből származó szövegrészeket. Mivel a kritikai kiadás szöveggondozója, Németh G. Béla számára az 1960-as években nem volt elérhető az *Athenaeumban* megjelent angol szöveg, ezért nem tudta meghatározni, hogy a magyar szöveg milyen viszonyban áll az angol recenzióval, vagyis hogy a magyar mesegyűjtésre vonatkozó három, világosan azonosíthatóan Aranytól származó kommentáron túlmenően a magyar szöveg érvelése mennyiben az angol recenszensé és mennyiben Arany János nézetei jelennek meg abban.

Ezt Stigant recenziójának hiányában azért sem egyszerű eldönteni, mert az angol szövegben négyen szólalnak meg: a recenszens (Stigant), a bevezető tanulmányból

²² *Szépirodalmi Figyelő* I. évf. 12. sz. 183–185.; 13. sz. 198–200. Arany 1968c.

²³ Keresztury 1986: 293.

²⁴ Az *Ancient Danish Ballads*-ról szóló angol recenzió adatai: Frederick George Stephens, *Athenaeum* No. 1716 (September 15, 1860), 343–345.

²⁵ Arany 1968b:21. Az ismertetés eredetileg az alábbi munkáról készült: *Ancient Danish Ballads*, translated from the originals by R. C. Alexander Prior. I–III. London–Edinburgh, 1860.

származó idézetek révén a gyűjtő-kiadó (Campbell), végül pedig az adatközlők-gyűjtők (John Dewar és a mutatóként közölt mese meg nem nevezett elbeszélője). A magyar fordításban rajtuk kívül még a fordító és a folyóirat szerkesztője is megszólal (a fordító és a szerkesztő természetesen ez esetben ugyanaz a személy, Arany János – ez azonban a korabeli olvasók számára nem volt világos, mert a *Nyugot-felföldi népmondák* szignó nélkül jelent meg a folyóiratban, csak a lapalji jegyzet mellett szerepelt a *szerk.* kitétel). Így hat hang szólalmát kell követni, ami némelykor nehézkes, különösen mivel az *Athenaeumban* tipográfiaiilag is elkülönültek a hosszabb beágyazott szövegek (kisebb betűvel szedték ezeket), és idézetek esetén az idézőjeleket is következetesen használták, míg a *Szépirodalmi Figyelőben* e téren pontatlanságok, következetlenségek akadnak, vizuálisan követhető elkülönítés sincs, ezért első olvasásra olykor nem egyértelmű (legalábbis számomra), hogy ki beszél, hol ér véget az egyik szólam és hol kezdődik a következő.

Németh G. Béla tehát a források hiánya miatt nem tudta meghatározni, hogy szó szerinti-e Arany fordítása vagy pedig inkább az angol recenzió kivonata, továbbgondolása, stb., úgy vélte azonban, hogy az előbbi esetről van szó. Az angol szöveg ismeretében megerősíthetjük feltevését: Arany János Stigant recenziójának teljes fordítását adta.

Az eredeti angol recenzió és a magyar közlés összehasonlítása világossá teszi, hogy Arany János a recenzió szövegét túlnyomó részt szó szerinti pontossággal fordította le. Az angol szöveghez képest a magyar fordításban néhány helyen észlelhető szövegrészek elhagyása (ezek általában pár szó, de legfeljebb egy mondat terjedelműek és többnyire a kelta személy- és helynevekre szorítkoznak). Az angol és a magyar szöveg összevetésének főbb eredményei, vagyis az eltérések a következőképpen foglalhatók össze.

William Stigant ²⁶	Arany János	Megjegyzés
„The present book is a very valuable addition to this class of literature” (701.)	„Jelen könyv is becses adalék az irodalom ezen osztályához” (184/66.)	két szónyi eltérés: <i>very valuable</i> – <i>becses</i> ; az is hiányzik az angolmondatból
„The Preface contains some very interesting information as to the manner in which the tales were collected” (701.)	„Az előszóban érdekesen ismertet meg e mesék gyűjtése módjával.” (184/66.)	egy szónyi eltérés: <i>very interesting</i> – <i>érdekesen</i>

²⁶ Kurziválással azokat a szövegrészeket jelölöm az angol mondatokban, amelyekhez képest a magyar szöveg eltér. A kiemelések nem az eredeti szövegből származnak tehát. Az idézetek utáni zárójeles számok az eredeti lapszámokra utalnak (*Athenaeum/Szépirodalmi Figyelő*), a magyar szöveg esetében a második szám a kritikai kiadás megfelelő oldalára vonatkozik.

<p>“These, at last, Mr. Campbell found, <i>and the largest part of the book was written by Mr. Hector Urquhart, gamekeeper at Ardkinglas on Loch Fine, and Mr. Hector M’Lean, schoolmaster in Islay.</i> Many others, however, assisted, and among these was <i>John Dewar, a self-educated man of advanced age, »whose contribution does him the greatest credit.«</i>” (701.)</p>	<p>„Mr. Campbell végre ilyeneket is lelt egy erdész s egy iskolamester személyében. Mindazáltal mások is segítettek, kik közül egy öntanult, élemedett koru férfit, Dewar nevűt emel ki leginkább.” (184/67.)</p>	<p>A három fő gyűjtő közül kettő neve és lakhelye hiányzik. A Campbell szövegéből származó idézet helyett összefoglaló parafrázis szerepel.</p>
<p>„The greater part of these stories <i>were collected in South Uist, in the Sound of Barra, and Benbecula.</i> Mr. Campbell found that–,” (701.)</p>	<p>„E mesék gyűjtése alkalmával Mr. Campbell úgy találta, hogy –,” (184/67.)</p>	<p>A folklóranyag származási helyének megjelölése hiányzik.</p>
<p>„a few know the <i>history of the Feni</i>”</p>	<p>„néhányik tudja egyes helyek történetét” (184/68.)</p>	<p>a <i>Féni</i> kifejezés az ír népre utal²⁷</p>
<p>“His story was ‘Connall Gulban’, and he said he could repeat fourscore. <i>He recited a poem, but despised Bardism; he followed me six miles in the dark to my inn, to tell me numbers 19 and 20.</i> The ‘Slim Swarthy Champion’ used to last four hours.” (701.)</p>	<p>„Meséje a »Connall Gulban« című vala, s a mint mondá, nyolczvanat tud. A »Karcu barna vitéz« (Slim Swarthy Champion) négy óráig szokott tartani [...]” (184/68.)</p>	<p>Hiányzó mondat.</p>
<p>„I spoke Gaelic, and answered questions. <i>I was one of themselves,</i> so I got on famously.” (701.)</p>	<p>„Gaëlül beszéltem, úgy feleltem kérdéseikre. Magokfajtának néztek, így pompásan ment a dolog.” (185/68.)</p>	<p>Stigant itt Campbellt idézi. <i>I was one of themselves</i> – <i>Magokfajtának néztek</i>: szó szerint inkább „egy voltam közülük”/ „közülük való voltam” – ez Campbell szocializációjának ismeretében fontos identifikációs elem.</p>

²⁷ A szó további jelentésrétegeiről lásd Koch 2006.

„Men and women of all ages could and did tell me stories, children of all sizes listened to them, ... and I was told that they now spend whole winter nights about the fire, listening to their old-world stories.”(701.)	„Minden korú férfiak, nők, tudtak nekem mesét mondani, mindenféle kisebb nagyobb gyermek hallgatta őket”... stb. (185/68.)	A <i>Nyugot-felföldi népmondák</i> első közleményének utolsó mondatából a második rész hiányzik, stb.-vel rövidítve.
---	--	--

Arany három kommentárja tipográfiaiilag elkülönül a szövegtesttől: az első a *Nyugot-felföldi népmondák* első bekezdése, amely az *Athenaeum* könyvismertetésének magyar közlését indokolja, a második egy zárójeles közbevetés a főszövegben, a harmadik pedig egy szerkesztői lábjegyzet. Mindhárom megjegyzés a mesegyűjtés hazai relevanciájára, illetve adaptációjára vonatkozik.

A recenzió fordításának közzétételét megelőzően Arany János rövid indoklása olvasható a szöveg kiválasztásának okáról: „melyet közleni annál szükségesbnek látnunk, mert a hazai népmonda gyűjtését egyik halaszthatlan teendőnek tartjuk, s minden alkalmat megragadunk, mellyel a figyelmet e tárgyra irányozhatjuk.”²⁸ A szerkesztő Arany tehát a skót mesegyűjteményről szóló angol bírálat megismertetését a hazai olvasóközönséggel a népmese (vagy tágabb értelemben a színhagyományozott próza-epika) írásbeli rögzítése és jelentőségének tudatosítása érdekében tartotta fontosnak 1861-ben. Mivel Stigant recenziója Campbell gyűjteményéről, mint láthattuk, éppen a mesegyűjtés módjáról, illetve a mesék vizsgálatának kultúrtörténeti tanulságairól szól, ezért kitűnően illeszkedett ehhez a célhoz.

Arany János második, szövegközi kommentárja az alábbi szöveghelyhez kapcsolódik: „Az előszóban [Campbell] érdekesen ismert meg e mesék gyűjtése módjával. Első nehézség vala felfödni a mese leggazdagabb fészkeit, – aztán kicsalni a mesemondóktól; s ez utóbbi volt működésének legnehezebb része, mert a hegyi lakos büszke volt és tartózkodó, azt gondolván, hogy kinevetik meséit, míg néhány gaél nyelven ejtett szó bizalmassá nem tette és szívesség, rábeszélés által nem sikerült belőle kicsalni a mesét.” Arany zárójeles megjegyzése: „(Jegyezzék meg ezt magyar mesegyűjtőink!)”²⁹

Campbell hosszú előszavában részletesen is kitért arra a potenciális adatközlők számára zavarbaejtő, *ambivalens* viselkedésre, amelyet a kulturális elit tagjai a folklór epika, ezen belül a (tündér)mesék iránt tanúsítottak.³⁰ Ez a jelenség Magyarországon is megfigyelhető volt az 1820-as évektől: a kulturális elit néhány (elsősorban a kortárs német irodalmi folyamatokban tájékozott) képviselője értéket tulajdonított a mesének, miközben a 18. század vége óta folyamatos volt a mesék és különösen a tündérmesék kárhóztatása a művelt férfihöz nem méltó, minden moráltól mentes, divatos verbális szórakozás műfajaként, amely eszerint érdemtelen arra, hogy médiumot váltva, az írásbeliség közegében (a ponyvát leszámítva) megjelenhessen. Amikor tehát a *helyi* értelmiség és papság évtizedeken át negatívan minősítette a mesemondást (Campbell

²⁸ Arany 1968c: 65.

²⁹ Arany 1968c: 66.

³⁰ Campbell 1860: XXII.

tudósítása szerint egyes skót falvakban be is tiltották azt),³¹ nehezen értelmezhető fordulat volt, amikor megérkezett az *idegen*, a gentleman vagy a városi nadrágos ember, és az iránt érdeklődött, annak tulajdonított értéket és jelentőséget, ami a helyi elit szemszögéből érdektelen és értéktelen volt.³²

A bizalom elnyerése minden terepmunka kulcsfontosságú eleme, különösen egy olyan közegben, ahol a kinevetés lehetősége (és ennek implikációjaként a szégyen érzete) társul az adott kulturális praxishoz. Mivel Campbell beszélt a gael nyelvet, és ezen a vidéken nőtt fel, nyelvismeretével és közös referenciákkal meg tudta teremteni azt a meghittséget, bizalmat, partneri viszonyt, amely szükséges volt ahhoz, hogy az adatközlők beszélgessenek vele és meséljenek neki. A nyelv ismerete nem csupán konkrétan egy másik nyelv vagy nyelvjárás ismeretét jelentheti, hanem annak a „kulturális nyelv”-nek a birtoklását is, amelyet a terepmunkát végzőnek el kell sajátítania, amikor a maga szociokulturális közegéből kilépve, társadalmi határokat áthágva próbál mediátori szerepet betölteni. Aranynak a mesegyűjtés *módja* iránti érzékenysége azért is figyelemreméltó, mert az a kérdés, milyen módon történik meg a mese elmondása, gyűjtése, szerkesztése, közreadása, vagyis a mediális váltással összefüggő textualizáció, a 19. század végéig nem igazán merült fel problémaként.

Arany harmadik kommentárja egy olyan szöveghelyhez kapcsolódik, amikor Stigant Campbell idős gyűjtőjének (John Dewar) visszaemlékezését idézi (amely eszerint feltehetően a kora 19. századi skót állapotokra vonatkozik): „Akkor-időben szabók, vargák házról-házra jártak, dolgozni ott, a hol dolguk akadt, és szüntelen járva-kelve az országban temérdek mesét tanultak és hordtak széllyel, s mivel a falusi nép, téli mulatságul mindig beszéli s hallgatja azokat, alig vészett el belőlök valami.” Arany szerkesztői lábjegyzete:

„A mi Angliában már csak kivétel, az nálunk még rendes dolog. Minden falu, minden tűzhely megannyi mesefészek, minden pórfiu egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás,³³ a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéreket, s akkor fogjunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben, a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *népdal* is mind gyéresebb és apróbb szigetekre szorúlni, lenézés, nevetség tárgya lenni. Amazok helyét józan ismeretek, de a költészetét, félé, bizonyos csinált, az irodalmi hangot affectáló modor foglalja el, épen úgy, mint népzenénk már is sokat veszített eredeti zatájából. Mentsük meg, a mit lehet. A Kisfaludy-Társaság oly központ, hová minden gyűjtés befolyhat; s az angol gyűjtő eljárása némileg irányadóul szolgál, hogyan kell a népmondák nyitjára akadni. Szerk.”³⁴

³¹ Gearrlochban. Campbell 1860. I. XXXI.

³² Jankó János, Orbán Balázs és Bartók Béla beszámolóit e tárgyban lásd Hála 2014: 421–425, 450–461. Dasent is írt arról, hogy az adatközlők félelme a nevetségessé válástól mennyire megnehezíti a gyűjtést. Dasent 1859: LXVI–LXVII.

³³ A *civilisation* szó több helyütt is előfordult a recenzióban, ezt Arany mindig *polgárosodásként* fordította.

³⁴ Arany 1968c: 67.

E gondolatmenet értelmében a mese vidéki, falusi közegben él, a parasztság sajátja. Ez ma evidenciának tűnik, pedig csak a 19. század második felében megalkotott népköltészet-koncepció tette azzá. Az 1860-as éveket megelőzően rögzített mesék katonák, kollégiumi diákok, vidéki nemesemberek, nemesasszonyok, suszterek, városi cselédek körében folyt mesélésről is tanúskodtak, vagyis a mesemondásnak sokkal kiterjedtebb társadalmi bázisa volt, amely később a parasztságra szűkült. A paraszti mesemondás lett a „hiteles, valódi” népmese fenntartója, feltehetően azért, mert a parasztság kultúrája kényszerűen archaizáló (kulturális innovációktól elzárt) volt és ilyen értelemben idegen hatásoktól mentes, autochton kultúraként értelmezhető. Arany érvelése szerint az írásbeliség és a nyomtatott szövegek terjedése, a civilizáció kiterjedése veszélyezteti ezt a hagyományt: amennyiben ugyanis a földműveseknek hozzáférésük lesz ehhez, lecserélik a szájhagyományozott szövegeket és műfajokat, amellyel egyelőre kulturális önellátásuk keretében élnek, hiszen azért archiválnak egy idejétmúlt kulturális praxist, mert nincs hozzáférésük a magasabb presztízsű nyomtatott szövegekhez. Ismét megjelenik az elidegenítő attitűd: a lenézés, nevetség tárgyának lenni a megsemmisüléssel egyenértékű.

Az írásbeliség és a civilizáció kiterjedése *ebben az értelemben* tehát veszély, s az erre adott reakció a mentés. A mentés fogalma pedig azt is implikálja, hogy a veszélyeztetett entitás értékes, máskülönben érdektelen lenne veszélyeztetett mivolta és túl/továbbélésének biztosítása is. Tehát a népmese egyfelől értéket képvisel, másfelől veszélyeztetettsége folytán menteni kell. Ez egy olyan érvelés, amely a 19. század végén kialakuló folklorisztika egyik evidenciaként kezelt tétele lett, de a magyar társadalomban csak az 1840-es évek közepétől kapott nyilvánosságot, és a század utolsó harmadára vált széles körben elfogadottá.³⁵

A folyamatosan tartó „utolsó óra” típusú érvelés egyszerre bír agitációs és legitimációs erővel: hiszen amellett, hogy a mesék rögzítését és tanulmányozását értelmes és értékes tevékenységként fogja fel, konkrét felhívással is él a meseszövegek gyűjtését, archiválását és (remélhető) kiadását koordináló Kisfaludy Társaság mint intézmény megnevezésével – annak igazgatójaként.

Arany János ezen kommentárja pár év múlva még szélesebb nyilvánosságot kapott, amikor az országos hatókörű népköltési gyűjtési felhívás érvrendszerébe illesztették be.

Az első magyar népköltészeti antológiát a Kisfaludy Társaság adta közre Erdélyi János gondozásában (*Népdalok és mondák*, I–III., 1846–1848), s bár Erdélyi a szabadságharc bukása után saját gyűjtéseit és gyűjtőhálózatát felhasználva adott ki előbb közmondás-, majd mesegyűjteményt (1851, 1855), amelyeket a *Népdalok és mondák*

³⁵ Csak két példa az 1860-as évekből arra vonatkozólag, hogy a népköltési gyűjtés mint tudományos tevékenység gúny tárgya volt. Erdélyi János egy sárospataki tanártársa, Csoma Mihály rá vonatkozó dehonesztáló megnyilvánulását idézte 1860-ban: „nem tud ő [Erdélyi] egyebet, csak szolgálóknak meséket írni; azzal terjeszti az irodalmat, s mégis tudós társasági tag.” Gulyás 2014: 651. 1865-ben a *Bolond Miskában* jelent meg *A peleskei nótárius levelei feleségéhez* című cikk, az akadémiai tagválasztások kapcsán. Itt olvasható az alábbi részlet: „Tudvalevő dolog, hogy a *gyűjtők* rendszeren megválasztatnak akademikusoknak, mint például a népmese-, népdal-, közmondás-, és tájszógyűjtők. Ezekhez akadémiai tagokul én még azon gyűjtőket is proponálám, a kik az irodalom körül legtöbb érdemet szereznek maguknak, t. i. az előfizető-gyűjtőket.” (10.)

folytatásának tekintett, a Kisfaludy Társaság népköltészeti szöveggyűjtést és -kiadást koordináló tevékenysége szünetelt az 1850-es években.³⁶ Gyulai Pál kezdeményezésére a Társaság 1860. október 25-i ülésén határozták el a tagok a népköltészeti gyűjtés folytatását, illetve azt, hogy az erre vonatkozó országos felhívást Gyulai fogalmazza meg és tárja a társaság elé. A felhívást Gyulai azonban nem tudta időben elkészíteni és haladékot kért, Arany 1861 februárjában levélben kereste meg ez ügyben.³⁷ Arany János tehát a *Nyugot-felföldi népmondákhoz* fűzött szerkesztői jegyzetében 1861 januárjában a felhívás közelgő elkészülte és közzététele tudatában kívánt nyomtatékot és útmutatót adni a népköltészeti (és különösen a népmese-) gyűjtéshez.

Végül csak 1863 májusában vitatta meg a Kisfaludy Társaság azt a felhívást, amely 1863 augusztusában Greguss Ágost, a Kisfaludy Társaság titkára nevével került nyilvánosság elé, bár a szöveget minden bizonnyal Gyulai Pál írta.³⁸ A felhívás záró szakaszában olvasható (jelöletlenül) Arany a *Nyugot-felföldi népmondákhoz* fűzött szerkesztői jegyzete, a következő hivatkozással: „Igazán monda a minap egyik tagtársunk, hogy ami nyugoti Európában kezd kivétel lenni, az nálunk még rendes dolog.”³⁹ Eltekintve néhány szónyi eltéréstől (így például hogy Arany 1861-es kommentárjában *Anglia* szerepelt, itt pedig kiterjesztve *nyugoti Európa*, Aranyánál *minden falu*, itt megszorítással *minden félrébb eső falu*, végül pedig *népzenénk* helyett *népmesénk*) a felhívás (a skót gyűjtő példamutató módszerére vonatkozó utolsó fél mondat kivételével) teljes egészében tartalmazta Arany kommentárját mint erős érvet, majd praktikusán azzal zárult, hogy a gyűjtők díjazásának módjáról (helyesebben annak hiányáról) szólt. A Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívására beérkezett szövegekből azután 1872-ben jelent meg az első kötet a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában, amelynek szerkesztője Gyulai Pál valamint (a prózafolklóré, így a meséké) Arany László lett.

A *Nyugot-felföldi népmondák* a meséről szóló honi diszkurzus alakulásában fontos állomást jelent. Megjelenése előtt ugyanis a mesegyűjteményekről szóló ismertetéseknek alig volt hagyománya. 1847-ben az Erdélyi János szerkesztette *Magyar Szépirodalmi Szemle* közölt részleteket Basile *Pentamerone* című, 17. századi nápolyi mesegyűjteménye német kiadásának Jakob Grimm írta bevezetőjéből, s ugyanitt jelent meg beszámoló Asbjørnsen és Moe norvég népmesegyűjteményéről is.⁴⁰ A *Magyar Szépirodalmi Szemle*, a Kisfaludy Társaság esztétikai-irodalomkritikai hetilapja azonban a korszak sajtótermékei között és a mese iránti érdektelenség közegeiben az általános gyakorlattól eltérő kivételt jelentett; a népköltészet és a népmese iránti figyelmét bizonyítja, hogy Henszlmann Imre műve, az első magyar mesetanulmány, amely egyszersmind a korabeli nemzetközi mesekutatás eredményeinek ismeretében készült, szintén e fórumon látott

³⁶ Domokos 2015: 269–274.

³⁷ „S való biz a! Hát a Kisfaludy-Társaság mit vétett? Az a felhívás a népdalok ügyében nem volna még kész?” Arany János Gyulai Pálhoz, 1861. febr. 13. előtt. Gyulai 1961b: 439.

³⁸ Gyulai 1961b: 617–620. A szöveg dátumozása 1863. júl. 30. A felhívás egy korábbi (tartalmilag szinte teljesen megegyező) változatát Greguss véleményezésére Erdélyi Jánosnak küldte el 1863. július 2-án, ezt a szöveget és Erdélyi megjegyzéseit lásd Erdélyi 1962: 314–318, 319.

³⁹ Gyulai 1961b: 620.

⁴⁰ *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. (I. 3. sz.) jan. 17. 47–48., (I. 15. sz.) ápr. 11. 233–237.

napvilágot.⁴¹ Ezt követően az 1850-es években Ipolyi Arnold vállalta magára a mesegyűjtés jelentőségének elismertetését célzó feladatot; Erdélyi János 1855-ben kiadott *Magyar népmesék* című gyűjteményéről, valamint a Toldy Ferenc és Kazinczy Gábor gondozásában 1857-ben megjelent Gaal György-mesék első két kötetéről is ő közölt terjedelmes ismertetést a *Magyar Sajtó* illetve az *Új Magyar Múzeum* hasábjain.⁴²

E néhány példától eltekintve azonban külföldi vagy magyar népmesegyűjtemények nem képezték reflexió tárgyát. Arany János gesztusa tehát, vagyis az, hogy olyan recenziókat választott fordításra az *Athenaeumból*, melyek ballada- és népmesegyűjteményekről szóltak, nemcsak az adott művek értékelését jelentette, hanem azzal az implikációval is bírt a magyar olvasóközönség számára, hogy a népmese kulturális jelentőséggel rendelkező, értékes műfaj és ennek megfelelően az arról szóló beszéd is legitim megnyilvánulási forma az elit kultúra színterein.

A külföldi meseirodalom korabeli magyar recepciójára nézve érdekes adalék lehet az is, ami Arany Jánosnak az Andersen–Grimm-konfliktusra vonatkozó szöveghelyéből kitűnik: „Mellesleg azonban megjegyezhetjük a Grimm testvérekről, hogy a tündérmesének, úgy látszik, legalább is néhány évezredesnek kell lenni, ha előttek némi becsre tart igényt, miután Andersen János úgy találta, világos elégtelenségére, a testvérek egyikénél Berlinben tett látogatása alkalmával, hogy gyönyörű meséi, melyek öneki európai hírnevet szereztek, teljesen ismeretlenek valának a férfiú előtt, ki a »Little Red Riding-Hood« (Kis vörös lovar-sipka) meséjét minden ismert nyelv emlékein s hieroglyph-jain keresztül bírta nyomozni” – írta Arany William Stigant szövegét fordítva. Hans Christian Andersen 1844 nyarán írott levelében számolt be a Jakob Grimmnél tett látogatásáról és csalódásáról: „Hinné-e Ön, hogy nem tudott rólam semmit, egyáltalán semmit! Rettenetesen zavarba jöttem, amikor arról kérdezett, miket írtam addig. Végül nagyon felbosszantott, különösen, amikor rájöttem, hogy tud dánul. És továbbra is azt állította, hogy sosem hallotta még a nevemet! [...] Nevem hihetetlenül jól ismert Németországban; és akkor a német mesemondó nem ismeri az egyetlen skandinávot, aki tündérmeséket mond! [...] Ez mégiscsak nevetséges, főleg, hogy eredeti népmeséi új gyűjteményébe nyilvánvalóan tölem vett fel egy eredeti darabot.”⁴³

Az Andersen–Grimm-konfliktuson túlmenően ami számunkra érdekes lehet itt az, hogy Stigant a (később a nemzetközi típuskatalógusokban 333. szám alatt nyilvántartott) *Piroska és a farkas* meséről szólt, de ezt az utalást Arany feltehetően nem értette el. Legalábbis erre utal az, hogy a Stigant recenziójában szereplő címet (*Little Red Riding-Hood*) szó szerint fordította, „Kis vörös lovar-sipka”-ként. A Grimm-mesék első gyűjteményes magyar fordítása éppen a *Nyugot-felföldi népmondák* megjelenése idején látott napvilágot. A *Gyermek s házi regéket a Szépirodalmi Figyelő* is hirdette

⁴¹ Henszlmann 1847.

⁴² Ipolyi 1855, 1858.

⁴³ Hans Christian Andersen levele Jonas Collinhoz, 1844. július 26. A dán szöveget Valdimar Hafstein angol fordítása nyomán adom magyarul. Hafstein 2014: 14. Andersen a *Borsószem hercegkisasszony* c. meséről gondolta úgy, hogy az a maga műve, amelyet Grimm átvett tőle. A konfliktust úgy oldotta fel a maga számára, hogy a Grimm testvérek végül is csak gyűjtők, ő rendelkezik szerzői-alkotói státusszal (Hafstein 2014).

az újonnan megjelent könyvek között, az 1861. január 2-i számtól⁴⁴ kezdve mindegyik lapszámban, így a január 23-iban is (amelyben a fenti szövegrészlet megjelent). Nem tudni, forgatta-e Arany ezt a kötetet, mindenesetre Nagy István fordításában a kislányt Violának hívják, jellegzetes attribútumáról (amely a német és a francia változatokban a személynév alapjául szolgál), vagyis piros öltözkéről nem esik szó.⁴⁵ Ez a hazai Grimm-recepció történetéhez lehet adalék.

A *Nyugot-felföldi népmondák* című szövegnek a mesemondás, illetve a mesegyűjtés jelentőségének és módjának tudatosítása mellett van egy további, kevésbé hangsúlyozott, ám megítélésem szerint figyelemreméltó aspektusa. A *Szépirodalmi Figyelő*ben közzétett közlemény második része ugyanis befejezésként egy teljes szöveget tartalmaz Campbell gyűjteményéből,⁴⁶ egy mesét, amely arról szól, egy Farquhar nevű marhapásztor hogyan tett szert egy megfőzött fehér kígyó levének elfogyasztása révén különleges képességekre, miként tudta meggyógyítani a királyt, hogyan nyerte el a király leányát és rengeteg földet (szigetet). Stigant a szöveget az *Athenaeumban* Campbell gyűjteményéből idézte mutatványként, bár elhagyta a szöveggéközlésből Campbell magyarázatait. Arany János ezt a szöveget is nagy hűséggel fordította, és az, *ahogyan* fordította, nagyon tanulságos, mert az Arany László meséiből ismerős népmesei nyelv fordulataival honosította a kelta mesét. (A mesemondás fordulatainak hiteles írásbeli visszaadása az egyik fő kérdése lesz majd a Merényi-gyűjteményről írott bírálatának.) Az Arany-szöveg stílusa eltért az ebben az időpontban rendelkezésre álló (Gaal György illetve Erdélyi János gondozta) népmesegyűjtemények stílusától (amelyeket egy év múlva, 1862-ben Gyulai Pál kritizált szerinte nem eléggé magyaros és nem eléggé naiv voltak miatt).

Néhány összehasonlító példa az angol illetve a magyar szövegből:

“Well, I will give ye gold more than ye can lift if ye will go back there and bring me a wand off that hazel tree; and take this bottle and bring me something more, and I will give thee as much gold again.”

„No jó: annyi aranyt adok, hogy fel se bírod, ha visszamégy oda és vágsz nekem egy vesszőt arról a mogyorófáról; *hanem többet is mondok: nesze ez a palack, aztán még egyszer annyi aranyt kapsz tőlem.*”

“So Farquhar went back to the hazel glen, and when he had cut some boughs off the tree he looked about for the hole that the doctor had spoken of. And what should come out but six serpents, *brown and barred like adders*. These he let go, and clapped the bottle to the hole’s mouth, to see would any more come out. By-and-by a white snake came rolling through. Farquhar had him in the bottle in a minute, tied him down, and hurried back to England with him.”

⁴⁴ *Szépirodalmi Figyelő*, I. évfolyam, 9. szám, (1861. jan. 2.) 144. „Uj Könyvek” rovat.

⁴⁵ „Volt egyszer egy kedves, jó kis leány, kit mindenki szeretett, de különösen a nagyanyja, ki mindig csak Violájának nevezte.” A mese címe is *Viola* (Grimm 1861. I. 146–150). A hazai Grimm-recepcióra vonatkozó kutatások egyelőre szinte teljes hiánya miatt nem tudni, hogy a Piroska név mikor jelent meg a magyar mesefordításokban. Arany János 1865-ben született első (és egyetlen) unokája például ezt a nevet kapta (Széll Piroska).

⁴⁶ Campbell 1860: II. 361–364. XLVII. *Fearachur Leigh. From Sutherland* (a mesegyűjtés adatait tartalmazó táblázatban: *Stories about Serpents, etc. Various sources*).

„No hát Farquhar fogta, visszament a völgybe, a mogyorófához, lenyesett néhány galyat, *oztán* nézte, hol a lyuk, a miről a doktor beszélt. *Hát lelkemadta*, egyszer kijön hat kigyó, *fekete mint a vipera*. Ezeket utnak ereszté, akkor oda nyomta az üveg száját a lyukhoz; *csak leste, csak leste*, jön-e még több. *Hát egyszer* egy fejr kigyó tekergődzik kifelé. *Nosza* belekőti Farquhar a palaczkba, s *aló* vissza véle Angliába!”

“The doctor bid Farquhar watch it, and not let any one touch it, and not to let the steam escape, 'for fear' he said, 'folk might know what they were at.' He wrapped up paper round the pot-lid; but he had not made all straight when the water began to boil, and the steam began to come out at one place. Well, Farquhar saw this, and thought he would push the paper down round the thing; so he put his finger to the bit, and then his finger into his mouth, for it was wet with the bree. Lo! he knew everything, and the eyes of his mind were opened. 'I will keep it quiet though', said he to himself.”

„A doktor azt mondja Farquhárnak: *vigyázz rá hé, senkit se hagyj hozzányulni*, se ne engedd, hogy a gőze kijőjön, nehogy megtudják, mit csinálunk. Farquhar papirossal becsavarta az edény száját, de még nem elég szorosan, mikor a víz kezdett forni s a pára jönni kifelé egyhelyen. Láta ezt Farquhar, gondolta, hogy *majd lecsinálja a papirt az izé széle körül*; oda nyomta ujját a helyre, *azután beszopta*, mert megnedvesedett a létől. *Csudák csudája!* abban a percben mindent tudott, lelki szemei meg voltak nyilva. »*Hanem azért* hallgatok vele« gondolta magában.”⁴⁷

Ily módon tehát a skót balladák mellé Arany Jánostól egy skót mese fordítása is társul, talán nem függetlenül a skót hősepika és az Osszián-kultusz hatásától sem.⁴⁸ A külföldi népmesék magyar fordításának közzététele Arany szerkesztői koncepciójának része lehetett, hiszen a *Szépirodalmi Figyelő*ben Gyulai Pál egy spanyol népmese-gyűjteményről írott bírálatát mutatványként szintén mesefordítással zárta 1862-ben,⁴⁹ Kazinczy Gábor pedig 1863–1864 folyamán Arany újabb lapjában, a *Koszorúban*⁵⁰ tett közzé szerb, szamojéd és finn népmesefordításokat.⁵¹

A skót mesegyűjteményről szóló recenzió 1861 januárjában jelent meg. Pár hónap múlva, 1861 novemberében a *Szépirodalmi Figyelő*ben Arany János közzétette részle-

⁴⁷ Az összes angol idézet a recenzió 702. lapjáról származik, Arany fordítása pedig a 200. lapon. Kiemelések – G. J.

⁴⁸ Hász-Fehér 2004. Vö. a Dózsa Dániel székely eposzáról szóló bírálat következő soraival: „A monda évszázadok során történelmi meggyőződésé, nemzeti hitté változott: innen az eposz roppant hatása és népszerűsége. – Hogy újabb példát említsek, Ossiannak minden bűbája elvesz, mihelyt fölteszszük, hogy az Macpherson koholmánya; hogy Ossian meg hős atyja Fingal, hős fia Oscar, légi káprázat s a bárdok éneke felhős Caledoniában, ha zengett is valaha, elzengett örökre, viszhang nélkül, nyomtalanul. A mű ugyanaz, de mily különböző a hatás! Ily fontos lévén, hogy az eposz a nemzetnek, melyre hatni akar, ne csak jelleme, szokásai s erkölcsében, hanem történelmi s hagyományos emlékeiben is gyökerezzen: nem ok nélkül törekedett szerzőnk megadni hőskölteményének azt, a mit én *eposzi hitelnek* szoktam nevezni” (Arany 1968a: 11).

⁴⁹ Gyulai 1961a: 79–80., 637–638. Gyulai több, verses „népmesét” is közzétett a *Szépirodalmi Figyelő*ben, ezeket Arany János az anyanyelvi gyerekirodalom megteremtése érdekében is kifejezetten támogatta, akárcsak Gáspár János tevékenységét (Domokos 2015: 241–264).

⁵⁰ A *Koszorúban* közölt népköltészeti szövegekről és értelmezésekről lásd Olosz 2008.

⁵¹ Domokos 2015: 166–172, 461–462.

tes bírálatát Merényi László *Eredeti népmesék* című munkájáról,⁵² amely egy adott mű bemutatásán túl paradigmatis érvényű megfogalmazása volt a szóbeliségből az írásbeliségbe áthelyezett mesékre vonatkozó textualizáció lehetséges (kíváncs) módjára nézvést, egy olyan felfogást tükrözve, amelyet nemcsak Arany János, de Gyulai Pál, Arany László (és később Benedek Elek) is magáénak vallott. 1862 kora nyarán pedig megjelent az Arany Jánosné Ercsey Julianna és Arany Juliska kéziratos lejegyzéseinek alapuló, ám a szövegeket következetesen átstilizáló mesegyűjtemény, Arany László *Eredeti népmesék* című munkája.

Összességében tehát a *Nyugot-felföldi népmondák* mellett, hogy egy skót népmesegyűjteményt ismertett meg a magyar olvasókkal, hozzájárult a meséről szóló honi diszkurzus kialakulásához, a mutatóvány-szöveg fordítása révén a nemzetközi mese-kincs megismerését célzó törekvésekhez is kapcsolódott, valamint példát adott arra nézvést, hogyan hangzik egy népmesei szöveg magyar nyelven Arany János szerint, ezenkívül a szöveghez társított, a mesegyűjtés jelentőségére és módjára vonatkozó kommentárok a Kisfaludy Társaság hazai népköltészeti gyűjtést újraindító programjának részévé váltak.

Irodalom

ARANY János

1968a Dózsa Dániel: Zandirhám. In Keresztury Dezső (szerk.) – Németh G. Béla (s. a. r.): *Arany János Összes Művei. XI. Prózái Művek. 2.* 7–13. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1968b Régi dán balladák. In Keresztury Dezső (szerk.) – Németh G. Béla (s. a. r.): *Arany János Összes Művei. XI. Prózái Művek. 2.* 20–25. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1968c Nyugot-felföldi népmondák. In Keresztury Dezső (szerk.) – Németh G. Béla (s. a. r.): *Arany János Összes Művei. XI. Prózái Művek. 2.* 65–73. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1968d Eredeti népmesék. In: Keresztury Dezső (szerk.) – Németh G. Béla (s. a. r.): *Arany János Összes Művei. XI. Prózái Művek. 2.* 326–342. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BOYER, Troy

1997 The Forsaken Founder. *The Folklore Historian* XIV. 55–61.

CAMPBELL, J. F.

1860 *Popular Tales of the West Highlands*. Orally collected, with a translation. I–II. Edinburgh: Edmonston and Douglas.

DASENT, George Webbe

1859 *Popular Tales from the Norse. With an introductory essay on the origin and diffusion of popular tales*. Edinburgh: Edmonston and Douglas.

DÁVIDHÁZI Péter

1994 *Hunyit mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. Budapest: Argumentum Kiadó.

DOMOKOS Mariann

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁵² Arany 1968d.

DORSON, Richard M.

- 1968 The Celtic Folklorists. In *History of British Folklore*. Vol. 1. *The British Folklorists. A history*. 392–439. London and New York: Routledge.

ERDÉLYI János

- 1962 Somogyi Sándor – Tóth Dezső (szerk.) – T. Erdélyi Ilona (s. a. r.): *Erdélyi János Levelezése*. 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FENTON, Alexander

- 1989 A néprajzi (etnológiai) kutatás szakaszai Nagy-Britanniában – különös tekintettel Skóciára. *Ethnographia* C. 52–67.

GRIMM

- 1861 *Gyermek s házi regék*. Grimm után Nagy István. I. rész. Pest, Engel és Mandello tulajdona. (Ifjúsági Könyvtár II.)

GULYÁS Judit

- 2014 Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXVIII. 629–653.
2017 A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es/1860-as évek fordulóján. In Cieger András (szerk.): *Arany János és a korabeli művelődéstörténet*. Budapest (közlésre elfogadva)

GUNNELL, Terry

- 2010 Daisies Rise to Become Oaks. The Politics of Early Folktale Collection in Northern Europe. *Folklore* CXXI. 12–37.

GYULAI Pál

- 1961a Bisztray Gyula–Komlós Aladár (s. a. r): *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 5.) Budapest:
1961b Somogyi Sándor (s. a. r): *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HAFSTEIN, Valdimar Tr.

- 2014 The Constant Muse: Copyright and Creative Agency. *Narrative Culture* I. 9–48.

HÁLA József

- 2014 *Tudósok, kutatók, gyűjtők. Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*. Budapest: L'Harmattan.

HANCOCK-BEAULIEU, Micheline – HOLLAND, Susan

- 1991 Indexing The Athenaeum: Aims and Difficulties. *The Indexer* XVII. 167–172.

HARRIS, Jason Marc

- 2013 Nineteenth-Century Highland and Island Folklore. In Sarah, Dunnigan – Gilbert, Suzanne (ed.): *The Edinburgh Companion to Scottish Traditional Literatures*. 114–122. Edinburgh: Edinburgh University Press.

HÁSZ-FEHÉR Katalin

- 2004 A „nemzeti szentimentalizmus” programjának egyik forrása: az osszianizmus. In Ármeán Otília – Kürtösi Katalin – Odorics Ferenc – Szörényi László (szerk.): *Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*. 208–220. Szeged: Pompeji Alapítvány.

HENSZLMANN Imre

- 1847 A népmese Magyarországon. *Magyar Szépirodalmi Szemle* (1.) II. félév, 6. sz. (aug. 8.) 81–86., 7. sz. (aug. 15.) 100–106., 8. sz. (aug. 22.) 117–122., 9. sz. (aug. 29.) 133–141., 10. sz. (szept. 5.) 152–156., 11. sz. (szept. 12.) 164–172., 12. sz. (szept. 19.) 181–188., 13. sz. (szept. 26.) 200–207., 14. sz. (okt. 3.) 213–220., 15. sz. (okt. 10.) 228–236., 21. sz. (nov. 21.) 321–324., 22. sz. (nov. 28.) 346–349., 23. sz. (dec. 5.) 361–366., 24. sz. (dec. 14.) 379–380.
- 1978 A népmese Magyarországon. In Dömötör Tekla – Katona Imre – Voigt Vilmos (szerk.): *Folklorisztikai tudománytörténet Szöveggyűjtemény. I. 1840–1900.* 246–321. Budapest: Tankönyvkiadó.

IPOLYI Arnold

- 1855 Erdélyi János. Magyar népmesék. *Magyar Sajtó* I. 82. sz.
- 1858 A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye. *Új Magyar Múzeum* VIII. 413–424.

KERESZTURY Dezső

- 1986 „Se dicsekedni ösztönt, se pirulni okot”. Arany, az igazgató-szerkesztő. *Irodalomtörténet* LXVIII. 279–315.

KOCH, John T.

- 2006 Féni. In John T. Koch (ed.): *Celtic culture: a historical encyclopedia*. Vol. 2. 738–739. Santa Barbara–Denver–Oxford: ABC-Clío.

KÖHLER, Reinhold

- 1898 Ueber J. F. Campbell's Sammlung gälischer Märchen. (Orient und Occident II. 1864. 98–126, 294–331, 486–506, 677–690). In Johannes Bolte (hrsg.): *Kleinere Schriften zur Märchenforschung von Reinhold Köhler*. 155–269. Weimar: Felber.

McKEAN, Thomas A.

- 2001 The Fieldwork Legacy of James Macpherson. *Journal of American Folklore* Vol. 114. 447–463.

OLOSZ Katalin

- 2008 Arany János Koszorújának három erdélyi munkatársa. *Székelyföld* XII. 6. sz. 41–56.

PORTER, James

- 1998 The folklore of Northern Scotland: Five Discourses on Cultural Representation. *Folklore* CIX. 1–14.
- 2001 „Bring Me the Head of James Macpherson”: The Execution of Ossian and the Wellsprings of Folkloristic Discourse. *Journal of American Folklore* Vol. 114. 396–435.

REILLY, Catherine W.

- 2000 *Mid-Victorian poetry 1860–1879. An annotated biobibliography*. London and New York: Mansell.

ROPER, Jonathan

- 2007 Thoms and the Unachieved „Folk-lore of England.” *Folklore* CXVIII. 203–216.

THOMPSON, Francis

- 1990 John Francis Campbell. *Folklore* CI. 88–96.

WEHSE, Rainer

- 1979 Campbell of Islay, John Francis. In Ranke, Kurt (hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 2. 1165–1167. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

WISEMAN, Andrew E. M

- 2005 The Dewar Manuscripts: an overview. In Michel Byrne – Thomas O. Clancy – Sheila M. (ed.): *Kidd Litreachas & Eachdraidh: Ramnachadh 2: Papers from the Second Conference of Scottish Gaelic Studies*, Glasgow 2002. 161–182. Glasgow: Roinnna Ceiltis Oilthigh Ghlaschu.

Gulyás Judit

MTA BTK Néprajztudományi Intézet, tudományos főmunkatárs

e-mail: gulyas.judit@btk.mta.hu

Judit Gulyás

**The Hungarian reception of a Scottish folktale collection in the 19th century
(Popular Tales of the West Highlands)**

In January 1861 a book review was published in *Szépirodalmi Figyelő* ('Literary Review'), a freshly started weekly of literary criticism and belles-lettres. This Hungarian book review relied on another review that had been published anonymously two months before in *The Athenaeum (Journal of English and foreign Literature, Science and the fine Arts)* in London on the first two volumes of *Popular Tales of the West Highlands* by John Francis Campbell.

The author in her article presents the bilingual, Gaelic-English folklore collection of J. F. Campbell, with special regard to his network of collectors and the way the collectors documented the circumstances of performance and collection, then she turns to the anonymous reviewer of *Athenaeum* who can be identified as William Stigant, essayist, poet, translator and diplomat, then she focuses on the Hungarian review and its context.

The Hungarian review was basically a translation of Stigant's review. The translator was János Arany, an outstanding poet, who was the editor of *Szépirodalmi Figyelő*. From the comparison of Stigant's and Arany's texts it turns out that Arany translated Stigant's review on *Popular Tales of the West Highlands* word by word, he omitted only some Gaelic proper and geographical names that were supposed to be conveying no relevant information for Hungarian readers. Arany added three comments to Stigant's text. All three remarks of his referred to the importance of folktale collection in a Hungarian context. The third one urging the collection of folklore, because it was endangered by civilisation and modernisation, was inserted in the nationwide call for folklore collection issued in 1863 by the Kisfaludy Society.

Until 1861 less than a dozen book reviews were published about either Hungarian or foreign folktale collections in Hungary, therefore Arany's choice to translate a review of a Scottish folktale collection indicated that dealing with folktales may be a meaningful and valuable intellectual engagement (of which readers and writers in Hungary were usually not really convinced until the last decades of the 19th century). The last part of Stigant's review contained a tale from Campbell's collection; Arany (the translator of Scottish ballads and Shakespeare's plays) translated it into Hungarian as well.